

**ΑΝΑΓΚΗ ΚΑΙ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ
ΣΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΠΛΩΤΙΝΟΥ**

ΥΠΟ
ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α. ΛΕΚΚΑ

ΑΝΑΓΚΗ ΚΑΙ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΣΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΠΛΩΤΙΝΟΥ

ΥΠΟ
Δρ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α. ΛΕΚΚΑ

Ἡ πλωτινική ὄντολογία, πού ὡς γνωστόν συγκροτεῖται μέ βάση κυρίως τὸ κριτήριο τοῦ «κατὰ φύσιν» «πρότερον» / «ὑστερον», ἔχει δίκαια χαρακτηρισθεῖ ὡς «fundamental ontology»¹. Συγκεκριμένα μέ βάση τὸ κριτήριο αὐτὸ καὶ πάντοτε σὲ κατιοῦσα κλίμακα, ὑποστηρίζει ὁ Ο'Μεαρα, τὸ πλωτινικὸ Ἔν συστήνει τὸ Νοῦ, ὁ Νοῦς τὴν Ψυχὴ καὶ ἡ Ψυχὴ τὸ σῶμα, καθὼς ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ κριτηρίου αὐτοῦ ἀποκλείει τὴ δυνατότητα νὰ συμβεῖ καὶ τὸ ἀντίθετο².

Προεκτείνοντας τὴ σχετικὴ προβληματικὴ τοῦ Ο'Μεαρα ἰσχυριζόμαστε ὅτι ὁ Πλωτίνος χρησιμοποιοῖ τὸ κριτήριο τοῦ «κατὰ φύσιν» «πρότερον» / «ὑστερον» γιὰ νὰ δείξει ὅτι (α) τὸ ἀπλὸ γεννᾷ τὸ σύνθετο, (β) τὸ ἐνεργεῖα γεννᾷ τὸ δυνάμει, (γ) τὸ τέλειο τὸ λιγότερο τέλειο, καὶ ποτὲ ἀντίθετα.

Εἰδικότερα:

(α) Τὸ κριτήριο τῆς ἀπλότητος κατὰ τὴ γέννηση, ὅτι δηλαδή ὁ γεννήτορας εἶναι ἀναγκαστικὰ ἀπλούστερος τοῦ γεννήματός του³, ἀποτελεῖ σταθερὴ μεταφυσικὴ ἀρχὴ τοῦ πλωτινικοῦ ἔργου. Εἰδικὰ γιὰ τὸ Ἔν, ὁ Πλωτίνος ὑποστηρίζει ὅτι Αὐτὸ δὲν εἶναι ἡ Ψυχὴ, ἀφοῦ ἡ Ψυχὴ εἶναι πολλαπλὴ⁴, ὅπως ἐπίσης Αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι οὔτε ὁ Νοῦς, ἀφοῦ καὶ ὁ Νοῦς ὡς πολλαπλὸς εἶναι ἀναγκαστικὰ ὑστερος τοῦ ἀπλοῦ Ἐνός⁵. Τὸ Ἔν εἶναι, κατὰ τὸν

1. D. J. O'MEARA, The hierarchical ordering of reality in Plotinus, *The Cambridge Companion to Plotinus*, ἐκδ. L.P. Gerson, New York, Cambridge University Press, 1996, σ. 79.

2. *Αὐτόθι*, σσ. 73-77.

3. *Ἐνν.*, III, 8, 9, 42-43, σ. 374 (H.-S.²).

4. *Ἐνν.*, VI, 9, 1, σσ. 271-272 (H.-S.²).

5. *Ἐνν.*, VI, 9, 2, σσ. 272-274 (H.-S.²).

Πλωτῖνο, «τὸ πρῶτον» ἐπειδὴ ὡς μὴ σύνθετο ἀποτελεῖ τὴν καταγωγικὴ ἀρχὴ τοῦ πολλαπλοῦ Νοῦ⁶.

(β) Τὴ θέση του ὅτι τὸ ἐνεργεῖα ἔν εἶναι ἀνώτερο ἀπὸ τὸ δυνάμει, διότι μόνον τὸ πρῶτο μπορεῖ νὰ εἶναι καταγωγικὴ ἀρχὴ γιὰ τὸ δεύτερο⁷, ὁ Πλωτῖνος τὴν ἀναπτύσσει ἰδίως κατὰ τὴν κριτικὴ του ἀντιπαράθεση μὲ τὴ Στοά. Τὴ μεταφυσικὴ του αὐτὴ θέση ὁ Πλωτῖνος ἐπιβεβαιώνει τόσο κατὰ τὴ διαπραγμάτευση τῆς καταγωγῆς τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸν ἐνεργεῖα Νοῦ⁸ ὅσο καὶ κατὰ τὴ διαπραγμάτευση τῆς καταγωγῆς τοῦ σώματος ἀπὸ τὴν ἐνεργεῖα ψυχῆς πού τὸ ἐμψυχώνει⁹.

(γ) Ἡ πράξις τῆς γέννησης προϋποθέτει, κατὰ τὸν Πλωτῖνο, τὴν τελειότητα τοῦ γεννήτορα. Ἀπὸ πλήρωμα τελειότητος γεννᾷ τὸ Ἐν¹⁰ καὶ ἀπὸ τὴ μίμηση τῆς τελειότητος Ἐκείνου γεννοῦν μὲ τὴ σειρὰ τους τὰ γεννήματά του¹¹. Στὴν ἔννοια τῆς πλωτινικῆς μίμησης ὑπολανθάνει τὸ ζήτημα τῆς ὄντολογικῆς κατωτερότητας τοῦ γεννήματος ἔναντι τοῦ γεννήτορά του. Τὸ γέννημα εἶναι «ὑστερον» τοῦ γεννήτορά του ὄχι ὡς χρονικὰ μεταγενέστερό του, ἀλλὰ ὡς ὄντολογικὰ δεύτερο κατὰ τὴν «τάξιν» καὶ τὴν «αἰτία»¹² καὶ συνεπῶς ὄντολογικὰ ὑποδεέστερο κατὰ τὴν τελειότητα ἀπὸ τὸν γεννήτορά του¹³. Διαφοροποιούμενος ἀπὸ φιλοσοφικὲς προσεγγίσεις τῆς ὄντολογικῆς κλίμακας τοῦ τύπου ἀπὸ τὸ κατώτερο στὸ ἀνώτερο, ὅπως αὐτὲς τῶν στωϊκῶν καὶ τῶν ἀτομικῶν φιλοσόφων¹⁴, ὁ Πλωτῖνος στοιχίζεται ἀταλάντευτα στὴ μακρὰ πλατωνικο-αριστοτελικὴ φιλοσοφικὴ παράδοση, πού μὲ μόνη ἐξῆλξη τὴν περίπτωσιν τοῦ Σπεύσιππου¹⁵ διατείνεται ὅτι τὸ ἀγαθὸ (καὶ τὸ τέλειο) ἴσεται στὴν ἀρχὴ τῆς κοσμικῆς διαδικασίας ἀντὶ νὰ ἀποτελεῖ τὸ τελικὸ τῆς κατόρθωμα¹⁶.

6. Ἐνν., VI, 9, 2, 29-32, σ. 274 (H.-S.²).

7. Ἐνν., V, 9, 4, 7-10, σ. 292 (H.-S.²).

8. Ἐνν., V, 9, 5, 23-26, σ. 293 (H.-S.²).

9. Ἐνν., IV, 7, 8³, σσ. 152-154 (H.-S.²).

10. Ἐνν., V, 4, 1, 34-37, σ. 235 καὶ V, 2, 1, 7-9, σ. 203 (H.-S.²).

11. Ἐνν., V, 4, 1, 23-28, σ. 235 (H.-S.²).

12. Ἐνν., V, 1, 6, 19-22, σ. 193 (H.-S.²).

13. Ἐνν., V, 4, 1, 39-41, σ. 235 καὶ V, 5, 13, 37-38, σ. 256 (H.-S.²).

14. Ἐνν., III, 1, 3, 1-4, σ. 237 (H.-S.²).

15. ΑΡΙΣΤ., *Μετὰ τὰ Φυσικὰ*, Z. 2. 1028 b 21, Λ. 7. 1072 b 30, N. 4. 1091 a 35 καὶ 5. 1092 a 11-15.

16. A. H. ARMSTRONG, *L'architecture de l'univers intelligible dans la philosophie de Plotin. Une étude analytique et historique*, μτφρ. J. Ayoub καὶ D. Letocha, Ottawa, Éditions de l'Université d'Ottawa, 1984, σσ. 38-39.

Στό πλαίσιο αὐτῆς τῆς ὄντολογίας οἱ ὄντολογικὲς βαθμίδες (Νοῦς - Ψυχὴ - αἰσθητὰ) προκύπτουν ὄχι μόνο ἀπὸ πάνω πρὸς τὰ κάτω (καθοδικὸ σχῆμα) ἀλλὰ και κατ' ἀνάγκη¹⁷. Ὅμως αὐτὴ ἡ «overpowering metaphysical necessity»¹⁸, πού διέπει τὴν παραγωγή τοῦ Νοῦ ἀπὸ τὸ Ἐν, ὅπως και τῆς Ψυχῆς ἀπὸ τὸ Νοῦ, ἀλλὰ και τῶν αἰσθητῶν ἀπὸ τὴν Ψυχὴ¹⁹, δὲν ἀποτελεῖ ἀπλὴ μεταφορὰ στὴν περιοχὴ τῆς μεταφυσικῆς μιᾶς πλατωνικῆς, κατὰ τὸν Rist, ἀποκλειστικὰ ψυχολογικῆς ἀρχῆς σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ,τι εἶναι ἀγαθὸ γεννᾶ ἀπὸ ἀνάγκη²⁰. Πρόκειται μᾶλλον γιὰ τὴ μεταφορὰ στὴν περιοχὴ τῆς μεταφυσικῆς μιᾶς ἀδήριτης φυσικῆς, κατὰ τὸν Πλωτῖνο, ἀναγκαιότητος πού διέπει τὰ πάντα συμπεριλαμβανομένου και τοῦ Ἐνός.

Εἰδικότερα ὁ Νοῦς γεννιέται ἀναγκαστικὰ²¹ ἀπὸ τὸ Ἐν ὡς ἀναπότρεπτο φυσικὸ ἐπακόλουθο τῆς ἀπόλυτης αὐτάρκειας τοῦ Ἐνός κατὰ τὴν «αὐτοζωή» του²², ἐνῶ και αὐτὴ ἀκόμα ἡ διαδικασία κατὰ τὴν ὁποία ὁ ἤδη γεννημένος Νοῦς αὐτοσυγκροτεῖται πετυχαίνοντας τὸν πλήρη του ἀπαρτισμὸ ὑπόκειται, κατὰ τὸν Πλωτῖνο, σὲ αὐστηρὴ μεταφυσικὴ ἀναγκαιότητα. Ἡ χρῆση τοῦ ῥήματος «θέλει» στὴν 30ῆ πλωτινικὴ πραγματεία²³ δὲν πρέπει νὰ μᾶς παραπλανήσει ὥστε νὰ δοῦμε βολονταριστικὰ τὴν αὐτοσυγκρότηση τοῦ Νοῦ, λάθος πού δὲν μπόρεσε νὰ ἀποφύγει ὁ Merlan²⁴. Ἡ «θέληση» τοῦ Νοῦ στὸ σχετικὸ χωρίο πρέπει νὰ ἐρμηνευθεῖ κατὰ τὸ πρότυπο τῆς ἀριστοτελικῆς «βούλησης» ἢ τῆς στωϊκῆς «ὀρμῆς» ὡς φυσικὰ προκαθορισμένη ἐπιθυμία, ἂν πρόκειται, ὅπως ὀρθὰ γράφει ὁ Bussanich, ἀκολουθώντας στὸ σημεῖο αὐτὸ τοῦς Rist²⁵ και Armstrong²⁶, «to allow Plotinus to maintain the metaphysical necessity and ultimate goodness of the procession»²⁷.

Ἀλλὰ και στὸ ἐρώτημα πῶς δημιουργεῖται ὁ αἰσθητὸς κόσμος, ὁ Πλωτῖνος, ἀσκώντας κριτικὴ σὲ κάθε θεώρηση τῆς δημιουργίας τοῦ αἰσθη-

17. Ἐνν., IV, 8, 3, 27-30, σ. 170 (H.-S.²).

18. J. BUSSANICH, *The One and its relation to Intellect in Plotinus*, Leiden, Brill, 1988, σ. 110.

19. Ἐνν., II, 9, 3, 8-12, σ. 206 (H.-S.²).

20. J. RIST, Plotinus and Christian philosophy, *The Cambridge Companion to Plotinus*, ἐκδ. L. P. Gerson, New York, Cambridge University Press, 1996, σ. 390.

21. Ἐνν., V, 4, 2, 3, σ. 236. *Αὐτόθι*, 29, σ. 237 (H.-S.²).

22. Ἐνν., V, 1, 6, 17-19, σ. 193. *Αὐτόθι*, 25-30, σσ. 193-194 (H.-S.²).

23. Ἐνν., III, 8, 8, 34-36, σ. 372 (H.-S.²).

24. Ph. MERLAN, *From Platonism to Neoplatonism*, La Haye, ³1975, σ. 124.

25. J. RIST, Monism: Plotinus and some Predecessors, *Harvard Studies in Classical Philology*, 69, 1965, σ. 341.

26. A.H. ARMSTRONG, Gnosis and Greek Philosophy, B. Aland (ἐκδ.), *Gnosis: Festschrift für Hans Jonas*, Göttingen, 1978, σ. 117.

27. J. BUSSANICH, *ἀνωτ.*, p. 83.

τοῦ κόσμου ὡς ἔργου ἑνὸς ἐξωστρεφοῦς Θεοῦ, ὑποστήριξε ὅτι ὁ αἰσθητὸς κόσμος γεννιέται αὐτόματα ὡς «ἰνδαλμα» καὶ «εἰκόνα» τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς τοῦ Νοῦ²⁸. Ὁ Νοῦς δὲν δημιουργεῖ δηλαδή, κατὰ τὸν Πλωτῖνο²⁹, τὸν αἰσθητὸ κόσμο («τόδε τὸ πᾶν») μὲ τὸ νὰ νοεῖ κάτι πού δὲν ὑπάρχει ἀκόμα («οὐ τὰ ἐν τῷ μήπω ὄντι οὗτος νοήσει»), ἀλλὰ μὲ τὸ νὰ νοεῖ τὸν ἑαυτὸ του ὡς «ἐνεργεία» καὶ «ἀεὶ ὄν»³⁰. Μάλιστα στὴν 31η πραγματεία του, ὁ Πλωτῖνος³¹ διευκρινίζει ὅτι (α) ὁ Νοῦς εἶναι πλήρως δημιουργικὸ αἷτιο μόνο ὡς αἷτιο τελικὸ, (β) ἓνα τέτοιο αἷτιο δὲν δημιουργεῖ «ἐξ ἐπινοίας» ἀλλὰ αὐτόματα, ἀφοῦ (γ) ὁ λόγος εἶναι «ὑστερος» («ὑστερα γὰρ πάντα ταῦτα, καὶ λόγος καὶ ἀποδείξεις καὶ πίσις») τῆς αὐτόματης δημιουργίας.

Στὴν πλωτινικὴ διαπραγμάτευση τοῦ Νοῦ ὡς δημιουργικοῦ αἰτίου (τέλειου καὶ τελικοῦ) πού δρᾷ αὐτόματα ὑπολανθάνει τὸ ζήτημα τῆς «κατ' ἀνάγκη» δημιουργίας. Ἄν καὶ ὀρθὰ ἔχει ὑποστηριχθεῖ ἀπὸ τὸν Gerson ὅτι «Plotinus contrasts acting by necessity and acting on the basis of discursive reasoning»³², αὐτὸ ὁμως πού παραδόξως φαίνεται νὰ ἔχει ἀγνοηθεῖ ἀπὸ τὸν Gerson στὴ σχετικὴ του ἀνάπτυξη³³, καὶ στοῦ ὁποῖο σκοπεύουμε νὰ ἐπικεντρώσουμε τὴν προσοχή μας στὴν παρούσα μελέτη μας, εἶναι ὅτι στοῦ πλωτινικὸ ἔργο ὑπάρχει μιὰ θετικὴ ἔννοια ἀνάγκης, διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν ἀνάγκη «as constraint *ab extra*»³⁴, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὅ,τι γεννιέται «ἐξ ἀνάγκης» εἶναι κατὰ πολὺ καλύτερο ἀπ' ὅ,τι θὰ γεννιόταν «ἐκ λογισμοῦ»³⁵, κι αὐτὸ γιατί ἡ ἀναγκαιότητα κατὰ τὴ δημιουργία τοῦ ὄντολογικὰ κατώτερου ἀπὸ τὸν ὄντολογικὰ ἀνώτερο γεννήτορά του διασώζει, κατὰ τὸν Πλωτῖνο, τὴ μέγιστη δυνατὴ ὁμοιότητα τοῦ κατώτερου γεννήματος πρὸς τὸν ὄντολογικὰ ἀνώτερο γεννήτορά του.

Συγκεκριμένα, κατὰ τὸν Πλωτῖνο, ὅ,τι εἶναι γεννᾶ³⁶ καὶ μάλιστα «ἐκ τῆς αὐτοῦ οὐσίας». Δημιουργία «ἐκ τῆς οὐσίας» δὲν σημαίνει, κατὰ τὸν Πλωτῖνο, δημιουργία κάποιου ἢ κάτι ὡς κομματιοῦ ἀπὸ τὴν οὐσία τοῦ γεννήτορά του.

28. Ἐνν., V, 8, 7, 12-15, σ. 277 (H.-S.²).

29. Ἐνν., V, 9, 5, 19-23, σ. 293 (H.-S.²).

30. Ἐνν., V, 9, 5, 4, σ. 292 (H.-S.²).

31. Ἐνν., V, 8, 7, 41-47, σ. 279 (H.-S.²).

32. L.P. GERSON, Plotinus's metaphysics: Emanation or Creation?, *Review of Metaphysics*, 46, 1992-1993, σ. 561.

33. *Αὐτόθι*.

34. *Αὐτόθι*.

35. Ἐνν., III, 2, 3, 1-5, σ. 249 (H.-S.²).

36. Ἐνν., V, 3, 16, 4-5, σ. 230 καὶ IV, 8, 6, 7-10, σ. 174 (H.-S.²).

Ἡ δημιουργία «ἐκ τῆς οὐσίας» ἔχει, ὑποστηρίζει ὁ Πλωτίνος³⁷, σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ γέννημα, συγκεκριμένα ὄντολογικὰ χαρακτηριστικά: (α) τὸ γέννημα προκύπτει ὡς φυσικὴ καὶ ἀναγκαία συνέπεια τοῦ ὅτι ὁ γεννήτορας παραμένει ὁ ἴδιος ὄντολογικὰ ἀδαπάνητος κατὰ τὴ διεξαγωγή τῆς γέννησης («ἐκ τῆς αὐτῶν οὐσίας ἀναγκαίαν τὴν περὶ αὐτὰ πρὸς τὸ ἔξω αὐτῶν ἐκ τῆς παρουσίας δυνάμεως δίδωσιν») καὶ (β) τὸ γέννημα εἶναι ὄντολογικὰ κατώτερο τοῦ γεννήτορά του («εἰκόνα οὖσαν οἶον ἀρχετύπων ὧν ἐξέφυ»).

Ἡ θέση ὅτι κατὰ τὴ δημιουργία τοῦ γεννήματος «ἐκ τῆς οὐσίας» τοῦ γεννήτορα προκύπτει ἀναγκαστικὰ ἀπὸ τὸ τέλειο τὸ λιγότερο τέλειο³⁸, ὅπως ἀπὸ τὸ Ἐν τὸ πλήθος³⁹, εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νὰ ἐμφιλοχωρήσει στὸ σχῆμα τῆς πλωτινικῆς ὄντογέννησης ἓνα στοιχεῖο πτώσης, ἀναγκαίας καὶ γι' αὐτὸ ἀκούσιας. Δὲν εἶναι μόνο ἡ δημιουργία τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου ποὺ περιγράφεται ἀπὸ τὸν Πλωτίνου μὲ ρηματικούς τύπους πτώσεως («πίπτοντα») ἀπὸ τὸ ἀνώτερο ποὺ εἶναι ὁ Νοῦς στὸ κατώτατο ποὺ εἶναι ἡ ὕλη⁴⁰. Σημειολογία πτώσεως συναντοῦμε ἀκόμα καὶ κατὰ τὴν περιγραφή τῆς γέννησης τοῦ Νοῦ ἀπὸ τὸ Ἐν⁴¹. Ἐνῶ δηλαδή, κατὰ τὸν Πλωτίνου, ἡ πρώτη φάση τῆς δημιουργίας τοῦ Νοῦ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴ μεγάλη ὁμοιότητα τοῦ τελευταίου μὲ τὸν γεννήτορά του («ὡς ἓν»), κατὰ τὴ δεύτερη φάση τῆς δημιουργίας τοῦ Νοῦ ἐπισυμβαίνει μιὰ πτώση, μιὰ ἐξέλιξη ἀρνητικοῦ χαρακτήρα γι' αὐτὸν («οὐχ ἔμεινεν») ἀπὸ τὸ «ὡς ἓν» στὸ «πολὺς γενόμενος». Ἡ πτώση αὐτή, ὑποστηρίζει ὁ Πλωτίνος, ὀφείλεται σὲ ἀπροσεξία τοῦ Νοῦ («ἔλαθεν ἑαυτὸν»), πού, ὅμως, ὅπως προκύπτει ἀπὸ ἄλλου⁴², αὐτὸς δὲν θὰ μπορούσε νὰ ἀποφύγει ἐξαιτίας τῆς ὄντολογικῆς του κατωτερότητας (=«ἀδυναμίας») ἐναντι τοῦ γεννήτορά του. Ὁ Bussanich⁴³ συσχετίζει δικαίως τὴν ἀπροσεξία τοῦ Νοῦ κατὰ τὴ δημιουργία του στὸ σχετικὸ πλωτινικὸ χωρίο μὲ τὴ μέθη τοῦ Πόρου, δηλαδή τοῦ «λόγου τῶν πάντων»⁴⁴ κατὰ τὴ γέννηση τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου στὴν III, 5(50). Ὅμως αὐτὸς ὁ συσχετισμὸς δὲν ἀρκεῖ ἀπὸ μόνος του γιὰ νὰ νομιμοποιήσει τὸ συμπέρασμα ποὺ ἐξάγει ἀπὸ αὐτὸν ὁ Bussanich⁴⁵, ὅτι δηλαδή ὁ Πλωτίνος παρουσιάζει στὸ προμνημονευθὲν χωρίο ἀνεπιτυχῶς

37. Ἐνν., V, 1, 6, 30-35, σ. 194 (H.-S.²).

38. Ἐνν., V, 1, 6, 37-39, σ. 194 καὶ III, 8, 8, 37-40, σ. 372 (H.-S.²).

39. Ἐνν., V, 3, 15, 37-39, σ. 229 (H.-S.²).

40. Ἐνν., V, 9, 5, 47-48, σ. 294 (H.-S.²).

41. Ἐνν., III, 8, 8, 32-36, σ. 372 (H.-S.²).

42. Ἐνν., VI, 7, 15, 20-22, σ. 203. Πβ. αὐτότε, 16, 12-13, σ. 204 (H.-S.²).

43. J. BUSSANICH, *ἀνωτ.*, σ. 81.

44. Ἐνν., III, 5, 8, 3, σ. 302 (H.-S.²).

45. J. BUSSANICH, *ἀνωτ.*, σ. 81.

τῆ δημιουργία τοῦ νοητοῦ κόσμου μὲ ὄρους δημιουργίας τοῦ αἰσθητοῦ. Ἡ συσχέτιση τῆς ἀπροσεξίας τοῦ Νοῦ κατὰ τῆ δημιουργία του στὴν III, 8, κεφ. 8 μὲ τὴ μέθη τοῦ λόγου τοῦ Νοῦ (Πόρος) στὴν III, 5, κεφ. 9, μᾶς ἀποκαλύπτει, πιστεύω, τὴ σκοτεινὴ πλευρὰ τῆς δημιουργίας «ἐκ τῆς οὐσίας» ποῦ, ὡς δημιουργία τοῦ ὄντολογικὰ κατώτερου σὲ μιὰ κλίμακα ὄντολογικῆς συνέχειας, εἰσάγει ἀναγκαστικὰ ἓνα στοιχεῖο πτώσης στὴν ἔννοια τῆς δημιουργίας.

Ὅμως τὸ γέννημα, ἂν καὶ ὄντολογικὰ κατώτερο τοῦ γεννήτορά του εἶναι, κατὰ τὸν Πλωτῖνο⁴⁶, ὁμοιο μὲ αὐτόν. Καὶ τοῦτο γιατί ἡ δημιουργία «ἐκ τῆς οὐσίας» τοῦ γεννήτορα ἔχει ὡς ἐπιπλέον ὄντολογικὸ χαρακτηριστικὸ γιὰ τὸ γέννημα τὴν ἀναγκαστικὴ του ὁμοιότητα μὲ τὴν καταγωγικὴ ἀρχὴ του. Εἰδικότερα, τὸ ἀνώτερο, ὑποστηρίζει ὁ Πλωτῖνος⁴⁷, γεννᾷ τὸ κατώτερο ὄχι μὲ τὸ νὰ μερίζεται σὲ ὄ,τι γεννᾷ, ἀλλὰ μὲ τὸ νὰ σχηματίζει τὰ γεννήματά του ὡς ἐπιμέρους ὄντολογικῆς εἰκόνες (κι ὄχι ὡς ψευδαπάτες) τοῦ ὄλου του. Ἄν ὑποθέσουμε τὸ Νοῦ σύνθετο, ἰσχυρίζεται ὁ Πλωτῖνος⁴⁸, προσφέροντας αὐτὸς κατὰ τὴ γέννηση τῶν γεννημάτων του κομμάτια ἀπὸ τὸ σύνθετο ἑαυτό του θὰ μειώνονταν ἀντίστοιχα κι ὁ ἴδιος, μὲ συνέπεια νὰ κινδύνευε νὰ ἐξαφανισθεῖ κατὰ τὴ γέννηση τῶν «ἐξ αὐτοῦ». Ἔτσι ὁ Νοῦς δὲν εἶναι σύνθετος, συνεχίζει ὁ Πλωτῖνος, ἀλλὰ ὅλος παντοῦ ὥστε γεννώντας τὸ «κατὰ φύσιν» ὁμοίό του, τὸ γέννημά του νὰ εἶναι «πάντα καὶ αὐτό»⁴⁹.

Τὸ ὁμοιο γεννᾷ ὁμοιο ὄχι ὁμως ἀνώτερό του ἀλλὰ κατώτερό του. Στὴν περίπτωση ποῦ τὸ ὁμοιο γεννοῦσε ὁμοιο ἀλλὰ ἀνώτερό του, θὰ προέκυπτε ἓνα ἐξελικτικὸ ὄντολογικὸ σχῆμα προεκτεινόμενο στὸ ἄπειρο καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀπαράδεκτο γιὰ τὰ δεδομένα τῆς ἐλληνικῆς ὄντολογίας ἀφοῦ θὰ ἔταν ἀπεριόριστο καὶ γι' αὐτὸ χαώδες, ἐνῶ στὴν περίπτωση ποῦ τὸ ὁμοιο γεννᾷ ὁμοιο ἀλλὰ κατώτερό του –ὅπως αὐτὴ ποῦ συναντᾶμε στὸ ἔργο τοῦ Πλωτίνου– ἔχουμε ἓνα σύστημα κλειστὸ ποῦ ὀρίζεται ἀπὸ τὴν καταγωγικὴ ἀρχὴ του. Σ' ἓνα χωρίο τῆς 49ης πραγματείας⁵⁰ φαίνεται καθαρὰ ὅτι ἡ μεταφυσικὴ θέση τοῦ Πλωτίνου σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τὸ ἀνώτερο (= ὁ γεννήτορας) γεννᾷ κάτι ὁμοιο μὲ αὐτὸ ἂν καὶ κατώτερό του δὲν ὑπακούει σὲ κάποια λογικὴ (ἢ καὶ φυσικο-βιολογικὴ) ἀναγκαιότητα, ἀφοῦ ὁ γεννήτορας θὰ μποροῦσε κάλλιστα νὰ γεννήσει κάτι ἀπόλυτα ἰσοδύναμο καὶ ἰσάξιό του, ἀλλὰ

46. Ἐνν., V, 4, 2, 1-2, σ. 235 (H.-S.²).

47. Ἐνν., III, 8, 8, 42-48, σ. 372 (H.-S.²).

48. Αὐτόθι.

49. Αὐτόθι. Πβ. Ἐνν., V, 8, 9, 22-27, σ. 281 (H.-S.²).

50. Ἐνν., V, 3, 15, 3-11, σ. 228 (H.-S.²).

στὴ θεωρητικὴ ἐπιλογή τοῦ φιλοσόφου νὰ ἀποδοθοῦν τὰ πολλὰ στὸ Ἔν καὶ τελικὰ νὰ ἐξηγηθεῖ ἡ ποικιλία τοῦ κόσμου (αἰσθητοῦ καὶ νοητοῦ) ὡς ὄντολογικὴ ἐκδοχὴ τοῦ ἀπλουστάτου Ἐνός, μὲ συνέπεια ἡ ποικιλία νὰ μὴ συνιστᾷ καταστατικὴ ἀναπηρία τοῦ κόσμου τῶν πολλῶν ἀλλὰ ὄρο τῆς ὁμορφίας του. Τὸ γέννημα, ὁμοιο μὲ τὸν γεννήτορά του κι ὁμως κατώτερο ἀπ' αὐτόν, εἶναι κατὰ τὸν Πλωτῖνο τόσο κι ἔτσι ὁμοιο μὲ τὸν γεννήτορά του ὥστε, παρὰ τὸ φυσικὸ σχῆμα μιᾶς κατιούσας καταγωγῆς ποῦ χρησιμοποιεῖ ὁ Πλωτῖνος κατὰ τὴν περιγραφή τοῦ μεταφυσικοῦ τοῦ κόσμου, νὰ διατηρεῖται πάντοτε ἰσχυρὸ στὸ ἔργο του τὸ φῶς τῆς μεταφυσικῆς του αἰσιοδοξίας.

Ἰσχυριζόμαστε ὅτι ὁ Πλωτῖνος εἶδε στὸ μηχανισμό τῆς ἀνάγκης κατὰ τὴν προέλευση τοῦ κατώτερου ἀπὸ τὸν ὄντολογικὰ ἀνώτερο γεννήτορά του τὸ μέσο γιὰ τὴ διασφάλιση τῆς μεταφυσικῆς του αἰσιοδοξίας. Ἐντοπιζοῦμε δηλαδὴ στὶς Ἐννεάδες μιὰ θετικὴ ἔννοια ἀνάγκης, καθὼς σὲ σχῆμα πώσης –ἢ πιὸ οὐδέτερα καθοδικῶ– διασώζεται χάρις σ' αὐτὴν ἡ μέγιστη δυνατὴ ὁμοιότητα τοῦ γεννήματος μὲ τὸν ὄντολογικὰ ἀνώτερο γεννήτορά του. Ἡ σχέση τῆς ἀνάγκης ποῦ διέπει τὴ γέννηση μὲ τὴν «κατὰ φύσιν» ὁμοιότητα γεννήτορα – γεννήματος εἶναι, κατὰ τὸν Πλωτῖνο, σχέση αἰτίου – ἀποτελέσματος⁵¹. Ὅμως ἡ «ἐξ ἀνάγκης» γέννηση διασφαλίζει ὄχι μόνον τὴ μέγιστη δυνατὴ («κατὰ φύσιν») ὁμοιότητα τοῦ γεννήματος μὲ τὸν πατέρα του· διασφαλίζει ἐπίσης, κατὰ τὸν Πλωτῖνο, καὶ τὸ ἀνεύθυνο τοῦ γεννήτορα γιὰ τὴν κατωτερότητα τοῦ γεννήματός του – πράγμα ποῦ, κατὰ τὸν Πλωτῖνο, δύσκολα θὰ διασφαλιζόνταν ἂν ἡ δημιουργία τοῦ ὄντολογικὰ κατώτερου πραγματοποιοῦνταν «ἐκ λογισμοῦ». Συνοψίζοντας, γέννημα «κατὰ φύσιν ὁμοιον» μὲ τὸν γεννήτορά του εἶναι, κατὰ τὸν Πλωτῖνο, ἐκεῖνο ποῦ δημιουργεῖται ἀπὸ φυσικὴ ἀνάγκη τοῦ γεννήτορα. Συνεπῶς, στὸ πλαίσιο τῆς πλωτινικῆς μεταφυσικῆς, ἡ ἀνάγκη παίζει, κατὰ τὴν ἄποψή μας, ρόλο ἀσφαλιστικῆς δικλείδας ὥστε νὰ μὴν ἐκπέσει ἡ ὄντολογικὴ κατωτερότητα τοῦ γεννήματος σὲ πλήρη ὄντολογικὴ ἀνομοιότητα μὲ τὸν γεννήτορά του⁵².

Εἶδαμε ὅτι ἡ γέννηση «ἐκ τῆς οὐσίας» τοῦ γεννήτορα ἔχει ὡς συνέπεια γιὰ τὸ γέννημα τρία τουλάχιστον ὄντολογικὰ χαρακτηριστικὰ ποῦ μᾶς ὀδήγησαν στὸν ἐντοπισμὸ μιᾶς θετικῆς ἔννοιας ἀνάγκης στὸ πλωτινικὸ ἔργο. Ὅμως ἡ γέννηση «ἐκ τῆς οὐσίας» τοῦ γεννήτορα προϋποθέτει καὶ γιὰ τὸν

51. Ἐνν., II, 9, 8, 16-21, σσ. 213-214. Πβ. Ἐνν., III, 2, 3, 2-5, σ. 249 (H.-S.²).

52. Γ. ΛΕΚΚΑΣ, Πλωτῖνος. Πρὸς μιὰ ὄντολογία τῆς ὁμοιότητας. (Ἐν καὶ Νοῦς), ἄρθρο πρὸς δημοσίευση στὸν Τιμητικὸ Τόμο γιὰ τὸν καθηγητὴ τῆς Παιδαγωγικῆς κ. Ἰωάννη Μαρκαντώνη, Ἀθήνα, Παν/μο Ἀθηνῶν, 2004.

ἴδιο μιὰ θετική ἔννοια ἀνάγκης, στήν ὁποία εἶναι χρήσιμο νά ἐπιμείνουμε λίγο περισσότερο. Ἡ «ἀρχή» μένει κατά τόν Πλωτῖνο *ἀναγκαστικά* εἴτε «ἐφ' ἑαυτῆς» (ὅταν πρόκειται γιά τὸ Ἐν) εἴτε στραμμένη στό «πρὸ αὐτῆς» (ὅταν πρόκειται γιά τίς ἀρχές πού εἶναι ἕστερες τοῦ Ἐνός, δηλ. τὸ Νοῦ καί τήν Ψυχή). Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο ἡ «ἀρχή» ὄχι μόνο δημιουργεῖ τὰ «ἐξ αὐτῆς» γεννήματα ἀλλὰ σώζεται καί ἡ ἴδια. Ἰσχυριζόμενοι ὅτι ἡ «ἀρχή» μένει *ἀναγκαστικά* στραμμένη εἴτε «ἐφ' ἑαυτῆς» εἴτε στό «πρὸ αὐτῆς» δὲν ἐννοοῦμε ὅτι μόνο μὲ αὐτὲς τίς προϋποθέσεις ἡ πλωτινική «ἀρχή» διασώζει τὰ «ἐξ αὐτῆς» γεννήματα καί σώζεται κι ἡ ἴδια ἐνῶ θά μπορούσε νά ἐνεργήσει καί διαφορετικά. Ἡ γενεσιουργὸς ἀλλὰ καί προνοιακὴ δύναμη τῆς πλωτινικῆς «ἀρχῆς» κρατᾶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν ἔχει διόλου ἐπιλογή. Τὰ παραπάνω ἰσχύουν *mutatis mutandis* τόσο γιά τὸ Ἐν⁵³ ὅσο καί γιά τὸ Νοῦ⁵⁴ ἀλλὰ καί γιά τήν Ψυχή⁵⁵. Ὁ Gaudin⁵⁶ συνοψίζει τὰ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά τῆς πλωτινικῆς παραγωγῆς τῶν ὄντων ὑποστηρίζοντας ὅτι αὐτὴ εἶναι (α) μὴ προθετική, (β) μὴ προσωπική, (γ) χωρὶς οὐσιολογικὴ θυσία γιά τὸν γεννήτορα καί (δ) ἀπ' ὅ,τι εἶναι ὁ γεννήτορας κι ὄχι ἀπ' ὅ,τι ἔχει. Στὴν πραγματικότητα τὰ χαρακτηριστικά αὐτὰ συνιστοῦν τὴν κριτικὴ τοῦ Πλωτίνου⁵⁷ στὴ χριστιανικὴ ἰδέα μιᾶς ἐλευθερίας ἀπὸ καταναγκασμοὺς –ἐσωτερικοὺς καί ἐξωτερικοὺς– δημιουργίας⁵⁸ ἀπὸ τὴ σκοπιὰ μιᾶς αἰσιόδοξης μεταφυσικῆς τῆς ἀνάγκης.

Σὲ μιὰ ἀπὸ τίς πρῶτες του μελέτες, ὁ Armstrong⁵⁹ εἶδε στήν πλωτινικὴ ἀπορροή («emanation») ἴχνη τοῦ ὕλισμοῦ τῶν Στωϊκῶν. Μάλιστα, σύμφωνα μὲ τὸν Armstrong, ὁ λανθάνων ὕλισμὸς τοῦ Πλωτίνου ἀναφορικὰ μὲ τὸ σχῆμα τῆς «ἀπορροῆς» πού ἐντοπίζεται στό ἔργο του μετριάζεται (α) ἀπὸ τὴν πλωτινικὴ θέση γιά τὸ ἀσώματο τοῦ φωτός⁶⁰ καί (β) ἀπὸ τὴ χρήση τῆς ἀναλογικῆς μεθόδου στό πλωτινικὸ ἔργο⁶¹. Τὴν πλωτινικὴ «ἀπορροή», ὁμως, δὲν

53. Ἐνν., VI, 8, 17, 7-9, σ. 263 (H.-S.²). Πβ. Ἐνν., III, 8, 10, 12-19, σ. 375 (H.-S.²).

54. Ἐνν., VI, 8, 17, 9-12, σ. 263 (H.-S.²).

55. Ἐνν., II, 9, 2, 12-18, σ. 206 (H.-S.²).

56. C. GAUDIN, La production des êtres chez Plotin et la question de l'économie des principes, *RSR*, 68, 1994, σ. 279.

57. *Αὐτόθι*, σσ. 274-275.

58. A.H. ARMSTRONG, Two views of Freedom. A Christian objection in Plotinus *Enneads*, [VI, 8 (39), 7, 11-15], *Studia Patristica*, XVIII, 1982, σσ. 397-406. Πβ. G. LEROUX, *Plotin. Traité sur la liberté et la volonté de l'Un [Enn. VI, 8(39)]*, Paris, Vrin, 1990, σσ. 117-119.

59. A.H. ARMSTRONG, "Emanation" in Plotinus, *Mind*, 46, 1937, σ. 63.

60. *Αὐτόθι*, σσ. 63-64.

61. *Αὐτόθι*, σ. 66.

θὰ τὴν κατανοήσουμε οὔτε ἂν τὴν ἐξαρθήσουμε ἀπὸ τὸν ἡμι-πνευματικὸ χαρακτήρα τοῦ φωτὸς οὔτε ἂν τὴ συσχετίσουμε μὲ τὴ χρῆση τῆς ἀναλογίας στὸ πλωτινικὸ ἔργο. Θὰ τὴν κατανοήσουμε μόνο ἂν λάβουμε ὑπόψη μας ὅτι πρόθεση τοῦ Πλωτίνου εἶναι νὰ ἐντοπίσει τοὺς φυσικοὺς νόμους (ἀναγκαιότητες) ποὺ ἰσχύουν στὴν περιοχὴ τοῦ πνεύματος⁶², καθὼς, κατ' αὐτόν, κυρίως ἐκεῖ αὐτοὶ εἶναι δυνατοὶ καὶ ὄχι στὴν περιοχὴ τῶν συμβεβηκότων (αἰσθητά), ἀφοῦ ἐκεῖ ἡ παντοκρατορία τους εἶναι ἀπόλυτη, ἐνῶ ἀντιθέτως ἐδῶ (στὴν περιοχὴ τῶν αἰσθητῶν) αὐτοὶ συλλειτουργοῦν ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὴν ἀπειθαρχη ὕλη. Ὁ Πλωτίνος ἀρνεῖται μόνο τὸν ὕλισμὸ τῶν Στωϊκῶν ὄχι ὁμῶς καὶ τὴ φυσικοκρατία τους ποὺ τελικὰ ἀποτελεῖ κοινὸ χαρακτηριστικὸ γνώρισμα ὅλης τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς φιλοσοφίας. Στὴν πραγματικότητα ὁ Πλωτίνος ὑπῆρξε κορυφαῖος ἐκπρόσωπος ἑνὸς ἐπιστημονικοῦ ἰδεαλισμοῦ, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν πρόθεσή του νὰ ἐντοπίσει τίς κανονικότητες ποὺ διέπουν τὸ μεταφυσικὸ πεδίο προκειμένου νὰ κατανοηθοῦν σὲ δευτέρη φάση, μέσῳ αὐτῶν, κατώτερα ἐπίπεδα τῆς πραγματικότητος ὅπως εἶναι ὁ αἰσθητὸς κόσμος.

Κι αὐτὴ ἀκόμα ἡ ἀναγκαιότητα ποὺ διέπει τὸ συλλογισμό, δίχως τὴ συνδρομὴ τοῦ ὁποίου εἶναι ἀδύνατη ἡ ἄσκηση φιλοσοφικοῦ ἔργου, προϋποθέτει καὶ παρακολουθεῖ, κατὰ τὸν Πλωτίνου, τὴν ἀναγκαιότητα ποὺ διέπει τὸν κόσμον ἀλλὰ καὶ τὴν ὑπερκοσμικὴ πηγὴ του⁶³. Γιὰ τὸν Πλωτίνου, ὅπως ἄλλωστε γιὰ τὸ σύνολο σχεδὸν τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς φιλοσοφικῆς παράδοσης, οἱ νόμοι τῆς Λογικῆς ἀποτελοῦν μέρος τῶν νόμων τῆς Φύσεως. Ἔτσι ὁ Πλωτίνος ἔχει πλήρη ἐπίγνωση ὅτι δὲν ἐρευνᾷ τὸν κόσμον καὶ τὸν Θεὸ μὲ ἀποκλειστικὰ ἀνθρώπινα μέσα ὥστε νὰ τοὺς καθιστᾷ ἀνταντακλάσεις τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ τῶν μεθοδολογικῶν του προτιμήσεων, ἀντιθέτως ἐρευνᾷ τὸν κόσμον, τὸν Θεὸ καὶ τὸν ἑαυτό του μὲ τὰ θεϊκὰ μέσα δημιουργίας, συντήρησης τοῦ δημιουργημένου κόσμου ἀλλὰ καὶ γνώσης του ποὺ ἀποτελοῦν οἱ νόμοι τῆς Φύσεως, τοὺς ὁποίους ὁ ἀρχαῖος φιλόσοφος δὲν ἐπινοεῖ, παρὰ μόνον ἀνακαλύπτει καὶ ὑπηρετεῖ μὲ τὸ ἔργο του.

62. D. J. O'MEARA, *ἀνωτ.*, σ. 79.

63. Ἐνν., VI, 9, 5, 20-24, σσ. 278-279 (H.-S.²). Πβ. Γ. ΛΕΚΚΑ, Οἱ μεταφυσικὲς κατηγορίες τοῦ Πλωτινικοῦ Ἐνός. (Ἐνν., VI, 8 [39]), *Παρνασσός, ΜΔ'*, 2002, σσ. 349-358.